

Archyvuose pasidairius...

2019 m. lapkričio 15 d. Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos ekspozicijos salėje buvo pristatytos trys naujos Vokietijoje išleistos monografijos, skirtos baltų archeologijos problemoms. Knygos išleistos serijoje „Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete“, kurią rengia Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centras (*Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie*). Šis centras yra įsikūręs Šlezvigo-Holšteino krašto muziejuje, Gottorfo pilyje Šlezvige. Reikia pažymėti, kad tai vienintelis mokslo centras Vokietijoje, skirian-tis daug dėmesio baltų (ir Lietuvos) archeologijai. Pristatytų knygų autoriai – Vokietijos ir Lietuvos archeologai.

Šį renginį pradėjo Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centro Šlezvige vadovas profesorius Claus von Carnap-Bornheim. Jis supažindino renginio dalyvius su šio centro struktūra, moksline veikla, pagrindinėmis tyrimų kryptimis, naujaisiais leidiniais. Centras turi gerai sukomplektuotą biblioteką ir gausų archyvą, kuriame sukaupta daug neskelbtos medžiagos apie iki Antrojo pasaulinio karo baltų žemėse tyrinėtus ir iš viso neskelbtus archeologijos paminklus.

Po prof. C. von Carnapo-Bornheimio įžanginio žodžio savo knygą „Die völkerwanderungszeitlichen Dolchmesser der samländisch-natangischen Kultur auf dem Gebiet des ehemaligen Ostpreußen“ pristatė dr. Jaroslaw Prassolow (dr. Jaroslaw Aleksei Prassolow). Ši knyga skirta vadinamojo tautų kraustymosi laikotarpio sembų ir notangų kultūros kovos peiliams-durklams iš buv. Rytprūsių teritorijos. Knygoje yra apžvelgta ir dalis Lietuvoje rastų kovos peilių. Iš Lietuvos radinių atidžiausio autoriaus dėmesio sulaukė Vidgirių, Šilutės r., medžiaga, publikuota dr. Valdemaro Šimėno darbuose.

Antroji pristatytoji knyga – „Wikinger und Balten an der Memel. Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfelder von Linkuhnen in Ostpreußen 1928–1939“. Jos autoriai – Norbert Goßler ir Christoph Jahn. Knygą pristatė vienas jų – dr. Ch. Jahnas. Ji paruošta daugiausia remiantis archyvine medžiaga. Linkūnų kapinyną (Linkuhnen, Kr. Niederung) tyrinėjo keletas vokiečių archeologų, tačiau kasinėjimų medžiaga nebuvo paskelbta. Vikingų laikotarpio kapuose gausu daiktų, kalbančių apie Nemuno žemupio gyventojų artimus ryšius su skandināvų kraštais. Ch. Jahnas atkreipė dėmesį, kad Linkūnuose labai daug rasta kalavijų, kurių dalis turi „gamyklinį ženklą“ – užrašą „ULFBERTH“.

Dar 1931 m. vienas tyrėjų, Karlas Engelis (Carl Engel), pažymėjo, kad Linkūnų kapinynas savo laidosena, radinių gausumu priklauso įdomiausiems laidojimo paminklams visame rytiniame Baltijos jūros pakraštyje¹. Kapinyne aptikta romėniškojo ir tautų kraustymosi laikotarpio griautinių kapų, vikingų ir vėlyvesnio laikotarpio degintinių kapų.

Trečiąją minėtos serijos knygą pristatė dr. Rasa Banytė-Rowell. Jos monografija pavadinta „Memelio / Klai-pėdos – Nemuno kultūra romėniškoju laikotarpiu“². Šią knygą, nuodugniau susipažinus su ja po pristatymo, reikia aptarti plačiau. Pažymėtina, jog tai vienas pačių naujausių Lietuvos senojo geležies amžiaus (romėniškojo laikotarpio) archeologijos srities darbų.

¹ Engel C. 1931. *Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlichen Zeit*. Memel, S. 44.

² Banytė-Rowell R. 2019. Die Memelkultur in der Römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn. *Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete*. Band 17. Wachholtz.

Knyga paruošta daugiausia remiantis Herberto Jankuhno (1905–1990) archyvinio palikimu, saugomu minėtame Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centre Šlezvigo-Holšteino krašto muziejuje. H. Jankuhno archyvą sudaro daugiausia kartotekos lapai su užfiksuotais ankstyvojo romėniškojo laikotarpio buv. Rytprūsių archeologiniais radiniais. H. Jankuhnas medžiagą rinko praėjusio šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje, lankydamasis ne tik „Prussia“ muziejuje Karaliaučiuje, bet ir įvairiuose provincijos muziejuose. Todėl jo kartotekoje gana daug duomenų apie buv. Klaipėdos, Šilutės, Tilžės, Ragainės apskričių, Kuršių nerijos radinius. Didelė dalis kartotekoje užfiksuotų radinių yra dingę Antrojo pasaulinio karo metais, todėl jų „naujas atradimas“ ir paskelbimas yra labai svarbus.

Knygos autorė R. Banytė-Rowell buvo pakviesta dirbti į H. Jankuhno palikimo skelbimo projektą. Jau 2009 m. ji išspausdino straipsnį leidinyje „Archaeologia Lituana“ apie archeologinę medžiagą iš buv. Klaipėdos krašto H. Jankuhno archyvine palikime³. Kaip matome, dar po dešimtmečio išėjo jos plačiausia studija „Die Memelkultur in der Römischen Kaiserzeit“. Ją sudaro 499 p., 63 lentelės (Tafeln 1–63) ir kaip priedas – radinių koreliacinė lentelė. Smulkiau neaptariant atskirų darbo skyrių, norisi atkreipti dėmesį į kai kurias autorės kelias problemas, į įdomesnius jos pastebėjimus.

Po leidėjo ir autorės įžangos, pirmajame knygos skyriuje, paaiškinama, kas yra „Memelkultur“ (Memelio / Klaipėdos – Nemuno kultūra), kodėl į archeologinę literatūrą vėl įvedamas šis terminas. Terminą „Memelkultur“ pirmasis pavartojo vokiečių tyrinėtojas Karlas Engelis jau minėtame darbe apie Klaipėdos krašto kultūrą. R. Banytė-Rowell į savo monografiją įdėjo ir K. Engelio žemėlapi, kuriame pažymėtos romėniškojo laikotarpio kultūrinės grupės tarp Vyslos ir Suomii įlankos (Abb. 1), ir H. Jankuhno žemėlapi su senojo romėniškojo laikotarpio radavietėmis Nemuno žemupyje (Abb. 2). H. Jankuhnas Klaipėdos sritį traktavo kaip vieną kultūrinį regioną. R. Banytė-Rowell į „Memelkultūros“ teritoriją įtraukia anksčiau lietuviškoje archeologinėje literatūroje išskirtas Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais ir Nemuno žemupio kapinynų sritis. „Memelkultūros“ teritorija pietuose prasideda Tilžės–Ragainės apylinkėse, šiaurėje baigiasi Latvijos pietvakarių kapinynų srityje, apimdama visą rytinį Baltijos jūros pakraštį Lietuvoje. Autorė nurodo pagrindinius šios kultūros požymius romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje. Kultūros pradžia – B1 periodo pabaiga. Yra pateiktas romėniškojo laikotarpio kultūrinių grupių žemėlapis (Abb. 4), rodantis ir „Memelkultūrą“, ir kaimynines baltų genčių kultūras. Taigi vėl į baltų archeologiją įvedamas „naujas senas“ terminas – „Memelkultur“, nes, anot autorės, tiek Vakarų Lietuvos kapinynai su akmenų vainikais, tiek Nemuno žemupio kapinynai sudaro vieną kultūrinę sritį. R. Banytė-Rowell pabrėžia, kad tai ypač ryšku romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje.

Viename iš įžanginės dalies poskyrių apžvelgiami šios kultūros kapinynai, laidosena ir jos pokyčiai romėniškojo laikotarpiu. Daug dėmesio skirta archeologinių tyrinėjimų apžvalgai „Memelkultūros“ teritorijoje. Pagal tyrimų duomenis į šią teritoriją įtraukti net 108 archeologiniai objektai – laidojimo paminklai, gyvenvietės ir piliakalniai, pavieniai radiniai (S. 48–49, Abb. 20).

Antrasis darbo skyrius supažindina su „Memelkultūros“ teritorijos geografinėmis sąlygomis. Šiame skyriuje yra žemėlapis, kuriame pateikti į H. Jankuhno kartoteką įtraukti archeologijos paminklai (Abb. 27). Jame tėra 26 vietovardžiai. Tai rodo, kiek pasikeitė žinios apie Lietuvos pajūrio ir Nemuno žemupio archeologijos paminklus – R. Banytė-Rowell apibendrina jau 108 archeologijos objektų duomenis.

Antrajame skyriuje daug dėmesio skiriama Nemuno deltai, Nemuno upės atšakoms ir jų tėkmei. Darbo autorė įsitraukė į diskusiją, ar romėniškojo laikotarpiu Nemuno vaga suko į Prieglių ir sudarė vieną upę. Ir geologų, ir archeologų nuomonės dėl Priegliaus ir Nemuno deltos skiriasi, R. Banytė-Rowell pateikia išsamius duomenis apie archeologinius radinius Nemuno deltoje (S. 64–66). Trečiąjį monografijos skyrių sudaro katalogas, paruoštas pagal H. Jankuhno kartoteką, laikantis buvusių apskričių ribų ir vartojant buvusius ir dabartinius vietovių vardus. Daiktai iš katalogo yra pateikti lentelėse (Taf. 1–63) masteliu 1/1 arba 1/2. Svarbu tai, kad kataloge pateikiamas ir trumpas archeologijos paminklo, jo tyrimų aprašymas, nurodoma, kur paskelbtas vienas ar kitas dirbiny.

³ Banytė-Rowell R. 2009. Archaeological material concerning the former Memelland District in H. Jankuhns Archival Legacy. *Archaeologia Lituana*, 10. Vilnius, p. 50–64.

Katalogas yra svarbus dėl to, kad jame į mokslinę apyvartą įtraukiama gana daug „senų naujų“ archeologinių dirbinių. Pavyzdžiu gali būti Barzdūnų, Šilutės r., kapinyno medžiaga. Šį kapinyną 1897–1898 m. tyrinėjo Adalbertas Bezenbergeris. 1900 m. pasirodė ir jo publikacija apie Barzdūnus, kurioje yra tik 15 daiktų iliustracijos⁴. Iš to straipsnio teksto ne visada galima susidaryti aiškesnį vaizdą apie surastą dirbinį. H. Jankuhno kartotekoje yra net 115 nupieštų ir aprašytų daiktų iš Barzdūnų. R. Banytė-Rowell šiuos dirbinius paskelbė 20 lentelių (Taf. 4–23), kuriose yra ir kapų, ir pavieniai radiniai. Tai ir kaklo papuošalai (antkaklės trimitiniais galais, emalio ir stiklo karoliai), krūtinės (prūsų serijos akinės segės, įvairių tipų labai profiliuotos segės, ritiniai, statinėliniai smeigtukai), rankų papuošalai (apyrankės, žiedai), įvairūs darbo įrankiai ir ginklai. Tarp iš kitų vietovių R. Banytės-Rowell paskelbtų daiktų yra Jezerine'o tipo segės iš Šilutės (Taf. 24:7) ir Šilutės apylinkių (Taf. 27:2, 3), emaliuota segė iš Aukštkiemų, Klaipėdos r. (Taf. 35:3 ir Abb. 81, viršuje). Šie daiktai labai svarbūs Romos imperijos provincijų ir baltų prekybinių ryšių pažinimui. Autorės nuomone, Jezerine'o tipo segės iš Šilutės ir apylinkių galėjo būti iš vieno laidojimo paminklo komplekso (S. 169). Paskelbtos dvi bronzinės diržų sagtys iš Rambyno (Taf. 54:6, 56:1 ir Abb. 101) yra vieni ankstyviausių šio tipo daiktų vakarinių baltų žemėse. Šios sagtys papildė duomenis apie baltų nešioseną senajame romėniškajame laikotarpyje.

Ketvirtasis R. Banytės-Rowell knygos skyrius skirtas romėniškojo laikotarpio radinių analizei. Tai vienas plačiausių darbo skyrių, kuriame aptariami H. Jankuhno kartotekos daiktai, taip pat archeologiniai daiktai, rasti „Memelkultūros“ paminkluose po Antrojo pasaulinio karo. Reikia pažymėti, kad tai viena geriausių pastarojo meto romėniškojo laikotarpio daiktų analizė, atlikta labai kruopščiai. Archeologiniai dirbiniai (papuošalai, ginklai, darbo įrankiai, kiti buities daiktai) yra datuojami pagal santykinės ir absoliučios chronologijos schemas, apžvelgiami detalai, visos Lietuvos, baltų genčių arealo ir platesnio Europos regiono kontekste. Šiame skyriuje gausu iliustracijų iš įvairių archeologijos paminklų. Pirmą kartą sudaryti kai kurių antkaklių tipų (Abb. 61), segių (Abb. 67), smeigtukų ir segių su tutuliu (Abb. 75) paplitimo žemėlapiai. Autorė patikslino kai kurių segių, kabučių, diržo sagčių datavimą, gerokai papildė apyrankių pumpuriniaus galais radaviečių sąrašą, pateikė išsamią bronzinių pentinų su spygliu (Knopfsporen), geležinių ir bronzinių pincetų radinių baltų žemėse apžvalgą. Knygoje aptariami atskirų radinių kilmės klausimai, sąsajos su kitų baltų žemių daiktais, galimos įtakos iš Romos imperijos ar germanų žemių. Dėl šio knygos skyriaus autorei galima padaryti vieną pastabą. Lentelėje (Taf. 28:3) matome bronzinę apyrankę iš Šilutės apylinkių. Autorė ją pavadino „Manscheterring“ – rankogaline apyranke (S. 231–232). Manychiau, kad tikslesnis pavadinimas būtų „Bandarmring“ – juostinė apyrankė. Tikrosios rankogalinės apyrankės neturi profiliuotų galų. Jos buvo paplitusios romėniškojo laikotarpio antrojoje pusėje Rytų Lietuvoje, Užnemunėje ir Lenkijoje – galindų ir sūduvių kultūrinėje srityje.

Penktame skyriuje autorė pateikia radinių analizę iš tautų kraustymosi laikotarpio. Skyriuje taip pat detalai apžvelgiami šio laikotarpio radinių tipai, pateiktas jų datavimas ir paplitimas.

Šeštame monografijos skyriuje aptariamos romėniškojo laikotarpio radinių serijos iš Lietuvos ir Latvijos, tinkančios vadinamajai korespondentinei analizei. Pagal korespondentinę analizę autorė išskyrė keturias „Memelkultūros“ vystymosi fazes (Abb. 144). Pirmoji fazė – B2 periodas–B2/C1 periodo pradžia, antroji fazė – B2/C1–C1a periodai, trečioji fazė – C1a periodo pabaiga–C1b periodas, ketvirtoji fazė – C2 periodas ir perėjimas į periodą C3. Nepaneigiant šio suskirstymo, paremto korespondentinės analizės duomenimis, galima autorei šiek tiek papriekaištauti dėl terminijos. Autorė atskiriems romėniškojo laikotarpio periodams žymėti vokiškame tekste (beje, ir santraukose kitomis kalbomis) vartoja terminą „fazė“ („Die Phase“ – „Phase B2“, „Phase B2/C1“ ir t. t.). Todėl išskiriant atskiras „Memelkultūros“ fazes pasidaro fazės fazėje (pavyzdžiui, „Phase 1 = Phase B2, bzw. Anfang der Phase B2/C1 ir t. t., žr. Abb. 144 ir skyriaus tekstą). Galima buvo atskiriems periodams pažymėti vartoti terminą „die Stufe“ (pakopa), kuris daugiausia vartojamas vokiškoje archeologinėje literatūroje. Nebūtų „fazių fazėje“. Autorė nurodo, kad H. Jankuhno inventoriai priklauso pirmajai fazei. Skyriuje yra pateikti visų

⁴ Bezenberger A. 1900. *Gräberfeld bei Barsduhnen. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*. 21. Heft. Königsberg, S. 112–118.

keturių fazių chronologiniai indikatoriai. Dar vienas įdomus autorės pastebėjimas – kad papuošalų grupės (nešiosenos stiliaus) naudojimo laikotarpis buvo apie 25–35 metus (S. 400).

Septintasis, baigiamasis, monografijos skyrius skirtas aptarti „Memelkultūros“ reikšmei rytinio Baltijos jūros pakraščio kultūriniam vystymuisi. Nekartojant įdomių, argumentuotų autorės teiginių, norisi atkreipti dėmesį į keletą dalykų. Autorės nuomone, „Memelkultūros“ pradžia sietina su H. Jankuhno kartotekoje pažymėtomis Jezerine'o tipo segėmis iš Šilutės apylinkių. Tai tikrai seniausi romėniškojo laikotarpio radiniai regione, skiriamai B1 periodui (S. 405). Tuo metu ir prasidėjo Lietuvos pajūrio integracija į europinį *Barbaricumą*. Skyriuje, remiantis papuošalais ir nešiosena, vėl pabrėžiami „Memelkultūros“ ryšiai su Dolkeimo-Kovrovo ir Bogacezevo kultūromis, nurodoma, kad „Memelkultūra“ gavo kultūrinius impulsus ir iš Vidurio Europos *Barbaricum*. Autorė daug dėmesio skiria prekybiniais ryšiams su Romos imperija, aptaria importo daiktus, mėgina atsakyti į klausimus, kokiais keliais jie pateko į „Memelkultūros“ teritoriją.

R. Banytės-Rowell monografijoje paskelbta medžiaga rodo dar vieną įdomų dalyką. Minėti Jezerine'o tipo segių radiniai Šilutėje ir jos apylinkėse, A238r sparninių ir kitų romėniškų segių radiniai Tilžės apylinkėse (*Tilzit-Spliter*) kalba apie užsimezergusius pastovius Romos imperijos ir „Memelkultūros“ gyventojų prekybinius ryšius. Be abejo, tai pirmasis šių ryšių etapas. Antras dalykas – šių segių radiniai kalba apie Gintaro kelio atšaką, kuri, matyt, kirto Nemuno upę dab. Tilžės apylinkėse, pasukdama toliau šiaurės kryptimi link dab. Šilutės. Kelio atšaka toliau galėjo eiti ir Nemunu, link Centrinės Lietuvos. Anot R. Banytės-Rowell, regioniniai „Memelkultūros“ požymiai išryškėjo B2/C1–C1a periode, kai atsirado naujų formų papuošalų (emaliuoti dirbiniai, apskritos segės ir kt.). Skyrius baigiamas antikinių autorių rašytinėmis žiniomis. R. Banytė-Rowell pateikia šių žinių komentarus įvairių archeologų darbuose, paneigia dr. A. Bliujienės teiginius, kad „Memelkultūros“ teritorijoje nėra I a. radinių (romėniško importo), kad šios kultūros žmonės tebuvo primityvūs Wielbarko ir Dolkeimo-Kovrovo kultūrų imitatoriai. R. Banytė-Rowell aptaria ir kultūros etninės priklausomybės klausimus.

Monografija baigiama net keturiomis santraukomis – vokiečių, lietuvių, anglų ir rusų kalbomis, kas palengvina susipažinimą su ja įvairių kraštų tyrinėtojams. Manychiau, kad galima buvo atsakyti santraukos vokiečių kalba, o likusias santraukas padaryti ilgesnes, dar labiau išryškinančias autorės teiginius. Knygos pabaigoje yra literatūros sąrašas, užimantis net 40 p. (S. 453–492).

Baigiant R. Banytės-Rowell monografijos aptarimą, reikia pasakyti, kad tai labai kruopščiai, profesionaliai parašytas darbas, įnešantis daug naujo į Vakarų Lietuvos ir kai kurių kaimyninių baltų sričių archeologijos tyrinėjimus. Kaip minėta, jame paskelbta daug „naujos senos“ medžiagos, pateikta patikslinta romėniškojo laikotarpio dirbinių chronologija, parodyta „Memelkultūros“ reikšmė tarp kitų baltų genčių kultūrų.

Sveikindamas autorę su gražiu indėliu į Lietuvos ir baltų archeologiją, linkiu Jai kuo geriausios sėkmės toliau tyrinėjant Vakarų Lietuvos archeologijos paminklus, sprendžiant senojo geležies amžiaus – romėniškojo laikotarpio problemas.

Mykolas Michelbertas